

## İSLAM HUKUKUNDA ÖLENİN ARDINDAN KADININ YAS TUTMASI

Hüseyin ESEN\*

### Özet

Kadının, kocasının veya bir yakınının ölümünden sonra yas tutması Arapçada hidâd veya ihdâd olarak ifade edilir. Cahiliye döneminde uygulanan, ölenin ardından bağırıp çağırma ve elbise yırtma gibi gelenekler İslam'da kaldırılmıştır. Kocasını ölen kadın, nikâh nimetinden mahrum kalmanın sonucu olarak, yeni bir evlilik yapmadan önce dört ay on gün iddet beklemek zorundadır. Bu süre içinde beden ve elbiseyle ilgili olarak dinen ve örfen ziynet sayılan şeylerden uzak durur. Şayet ölen kişi kocasından başkası ise, üç günü geçmemek üzere yas tutup tutmamakta serbesttir. Yas tutma ile ilgili sınırlamalar, erkek için geçerli değildir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Yas, Matern, Ölüm, Kadın

### Mourning Of Woman After The Deceased In Islamic Law

### Abstract

Mourning of woman after deceased husband or a relative, is expressed in Arabic as hidâd or ihdâd. Among the customs of jahiliyyah which were denounced by Islam was the prof wailing, lamenting, and showing excessive grief for the dead. However, a wife must observe a mourning period of four months and ten days for her deceased husband in loyalty to the sacred ties of marriage. A mourning woman avoids the trappings of things that are considered ziynet according to Islam and tradition. Things listed in the trappings of the body or clothing, or any other such things can attract attention. She is also not allowed to receive any new proposals of marriage during this period. However, if the deceased is

---

\* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

someone other than her husband, for example, her father, mother or son, it is forbidden for her to mourn for more the three days. The above mentioned limitations, does not apply to man.

**Key Words:** Islamic law, Mourning, Death, Woman

## I. GİRİŞ VE KAVRAMLAR

Hadislerde ve Arapça kaynaklarda yer alan ve Türkçeye yas tutmak veya matem olarak çevrilebilecek olan kelime “hidâd” veya “ihdâd” olarak yer almaktadır. Sınırlamak ve engel olmak anlamlarına gelen “had” kelimesinden türetilen kelimeler, Arapçada üç farklı baktan kullanılmaktadır: Nasara, darabe ve e’ale babları. Sülâsi baplardan kullanıldığında “hidâd”, bu işi yapan kadına da “hâdd” veya “hâdde”; e’ale babından kullanıldığında “ihdâd”, bu işi yapan kadına da “muhiid” veya “muhiide” denilmektedir. Kadının sıfatı olarak müzekker/eril bir kelime kullanılması, bu fiilin erkekler tarafından yapılmadığını, sadece kadınlara has olduğunu göstermektedir. Arapçada aynı anlamı ifade etmek üzere “teslîb” ve “tesellüb” kelimeleri de kullanılmaktadır. Bu kelimeler sözlükte, kocasının vefatından sonra kadının yas tutması, süslenmeyi/ziyneti terk etmesi ve hüzün elbise-leri giymesi<sup>1</sup> anlamındadır. İhdâd ile tesellübün eş anlamlı kullanılması yaygın olmakla birlikte ihdâd, kadının kocası için yas tutması anlamıyla sınırlayan, buna karşılık tesellübü koca dışındakiler için tutulan yas ve üzüntüyü de içine alacak şekilde geniş anlamlı görülenler de vardır.<sup>2</sup>

Türkçemizde kullandığımız “matem” de Arapça kökenli bir kelime olup Arapça telaffuzu “me’tem” şeklindedir. Kök anlamı itibariyle iki şeyin bir araya gelmesi ve toplanmayı ifade eden me’tem, genellikle kadınların hüzünde ve bir ölüm sonrasında bir araya gelmelerine denir. Me’tem kelimesi zamanla ölenin ardından hissedilen derin üzüntüyü, çığırışma ve ağlayıp sızlamayı ifade etmeye başlamıştır. İslam öncesi Arapların me’tem dolayısıyla ortaya koydukları söz ve davranış şekilleri için

<sup>1</sup> Tanım hakkında geniş bilgi için bkz. Hannân Süleyman Sabîhat, *el-Hidâd ve ahkâmuhû fi’l-fikhi’l-islâmî*, Amman, 2003, s. 13-20.

<sup>2</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, “Hdd”, yy., ty., III, 20; İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, Beyrut, ty., “SLB”, I, 471, “HDD”, III, 140; Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezi*, Beyrut, ty., IV, 316; *Ceherî, Sîhâh*, “SLB”, II, 167, Beyrut, 1990; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, Beyrut, 2000, III, 530.

niyâha-nevha (feryat ederek, çığlıklar kopararak ölüye ağlama, ağıt yakma), nedb-nüdb (ölenin iyiliklerini sayıp dökerek ağlama), risâ-mersiye ve na'y (ölüm haberini yayma) gibi kelimeler kullanılmıştır.<sup>3</sup>

İhdâd kavramı bir fıkıh terimi olarak –aşağıda geleceği üzere ayrıntılarda farklı görüşler bulunmakla birlikte-, kocası ölen veya boşanan kadının üzüntüsünü yansıtmak amacıyla belirli bir süre süslenme, güzelleşme ve kokulanma gibi işlerden imtina etmesini ifade eder.<sup>4</sup> İhdâd, İslam âlimleri tarafından kadınlara mahsus bir iş olarak görülmüştür. Sözlüklerde kelimelerin anlamları verilirken hep kadınlardan bahsedilmesi bunu gösterir. Ayrıca yas tutmanın meşru kılınmasının hikmeti, yani amaç ve hedefleri de hep kadınlara yöneliktir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin birçok hadisinde<sup>5</sup> yas tutmayla ilgili hükümler kadınlara hitaben söylenmiştir. İslam âlimleri de erkek için ihdâdın söz konusu olmadığı hususunda görüş birliği içindedirler.<sup>6</sup>

Türkçemizde yukarıda açıklanan ihdâd kelimesini tam olarak karşılayacak bir kelime bulunmamaktadır. Çünkü her iki tabir de hem erkek hem de kadın için kullanılmaktadır. Hâlbuki konumuz olan ihdâd sadece kadınlar için geçerlidir. Türkçede buna yakın olan “yas tutmak” ve “matem” tabirleri vardır. Bu iki tabir genellikle eş anlamlı olarak kullanılmakta ise de, matem daha çok ağlayıp inlemeyi; yas ise büyük acı ve üzüntüyü belirli davranışlarla dışa vurup belli etmeyi<sup>7</sup> ifade ettiğinden, biz “yas tutmak” tabirini kullanmayı tercih ettik.

<sup>3</sup> İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüğa*, “TMV”, II, 79, yy., ty.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ETM”, I, 23; Ömer Faruk Harman, “matem”; TDVİA, Ankara, 2003, XXVIII, 127.

<sup>4</sup> Sa'dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-Fikî*, I, 82, Dimaşk, 1408/1988; *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, “İhdâd”, II, 103-104.

<sup>5</sup> Buhârî, Talâk 46, 47, 50, Cenâiz 31; Müslim, Talâk 58 (1486-1489); Muvatta, Talâk 101, (2, 596-598); Ebû Dâvud, Talâk 42, (2299) Tirmizî, Talâk 18, (1195, 1196, 1197); Nesâî, Talâk 61, (6, 201), 60, (6, 205).]

<sup>6</sup> *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, “İhdâd”, II, 104; Muslih, Halid b. Abdullah, *Ahkâmü'l-İhdâd*, s. 10-11, Riyad, 1416h. Aksi yönde Cüveynî'ye atfedilen bir görüş var ise de bu hem içerik hem de sıhhat açısından itibara alınmamıştır. Bkz. Hannân, *el-Hidâd*, s. 116.

<sup>7</sup> İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, “matem”, II, 1954; “yas”, III, 3379.

İhdâd ile yakın ilişkili bir terim de iddettir. İddet; Kocanın vefatı, boşaması veya fesih sebebiyle evliliğin sona ermesi halinde, kadının beklemesi gereken belirli süredir. Bu süre kadının hamileliği, aybaşı görüp görmemesi, boşanma ve kocanın vefatı gibi durumlara göre farklılık arz etmektedir. İddet ile ihdâd arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir: İddet, genellikle yas tutma işinin zarfı konumundadır. Yani kadın, yas tutma işini genellikle iddet süresi içinde yapar.<sup>8</sup> Bu açıklama sadece kocanın vefatı, boşaması veya fesih sebebiyle evliliğin sona ermesi halinde yas tutan kadın için geçerlidir. Bunun dışındaki yas tutmalarda mesela bir yakının ölümü halinde üç günlük yasta olduğu gibi, yas tutmanın iddetle ilişkisi bulunmamaktadır. Velhasıl her iddet bekleyen yas tutmaz, her yas tutan da iddet beklemesiz. Ancak bazı yas tutanlar, bunu iddet beklerken yerine getirirler.

## II. KADININ YAS TUTMASININ DİNÎ HÜKMÜ

Kadının yas tutmasının dini hükmünü, vefat iddeti, bâin talâk iddeti, fâsit nikâh sonrası kocanın ölümü, koca dışında bir yakını için ve mefkûd koca için yas tutmak şeklinde farklı durumlara göre ayrı ele almak gerekmektedir. Kural olarak eş kapsamı dışında kalan kadınlar, erkeğin ölümü halinde yas tutmaz. Çünkü yas ile ilgili hadislerde “zevc=eş” tabiri geçmekte, yasin koca için tutulacağı vurgulanmaktadır. Buna göre şüphe ile ilişki yaşanan kadın ve zina eden kadın da yas tutmaz.<sup>9</sup> Bir kadının kocası dışında yakını olan veya hürmet ettiği bir erkek için yas tutması aşağıda ele alınacaktır.

Ric’i talâk sebebiyle iddet bekleyen kadın da yas tutmaz. Çünkü ric’i talâkta karı-koca arasındaki nikâh bağı kopmamakta ve nikâh hükümlerinin büyük çoğunluğu hala devam etmektedir. Aksine ric’i talâk iddeti bekleyen kadının güzelleşip süslenerek kocasının karşısına çıkması daha güzel (müstehap) olur ki belki koca boşama kararından vazgeçerek eşine geri döner (ric’at). Böylece nikâh bağı, koparılmadan sürdürülmüş olur. Sadece İmam Şâfiî’nin ric’i talâkla boşanan kadının yas tutmasını mendûb saydığı rivayeti bulunmaktadır. Ric’i talâk sonucu süslenmeyi tercih

<sup>8</sup> *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “İhdâd”, II, 105; “İddet”, XXIX, 305.

<sup>9</sup> İbn Kudâme, *el-Muğni*, Kahire, 1388/1968, VIII, 155.

edecek kadının dikkat etmesi gereken husus, süslenmenin kocasını talâktan vazgeçirme ve ric'ate meylettirme amacına yönelik olması, boşanmış olma sebebiyle sevincini dışa vurma anlamına gelmemesidir.<sup>10</sup> Şimdi farklı durumlara göre yas tutmanın hükmünü ele alalım.

#### A. VEFAT İDDETİ BEKLEYEN KADININ YAS TUTMASININ HÜKMÜ

İslam âlimlerinin çoğunluğu, sahih nikâhtan sonra kocasının ölümü üzerine vefat iddeti bekleyen kadının yas tutmasının vacip olduğu konusunda ittifak halindedirler. Buradaki vucûbiyet diyâneten olup kazâen değildir. Sahih nikâhtan sonra kocanın ölmesi halinde, eşiyile duhul (ilişki) yaşayıp yaşamadığına bakılmamaktadır. Bu hükmün delili olarak şu hadis gösterilmektedir: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadına, hiçbir ölü için üç gecedен fazla yas tutmak helal olmaz, Ancak kocası için tutacağı dört ay on gün hariç"*.<sup>11</sup> Kocasını ölen kadın hamileyse, hamileliğin sona ermesiyle iddet biter. İslam öncesi cahiliye döneminde kocasını vefat eden kadın, üzüntü ve kederini göstermek amacıyla bir yıl yas tutmaktaydı. İslam bu süreyi dört ay on güne indirmiştir. Aralarında el-Hasenü'l-Basrî gibi âlimlerin bulunduğu küçük bir grup ise, yas tutmanın vacip olmadığını söylemiş ancak bu görüş şaz ve sünnete muhalif bulunması sebebiyle dikkate alınmamıştır.<sup>12</sup>

#### B. BÂİN TALÂK İDDETİ BEKLEYEN KADININ YAS TUTMASININ HÜKMÜ

İster küçük bâin (beynûnet-i suğrâ) isterse büyük bâin (beynûnet-i kübrâ) talâk sebebiyle iddet bekleyen kadının yas tutmasının vacip olup olmadığı konusunda iki görüşün ortaya çıktığı görülmektedir:

<sup>10</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 155; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 257, (Tahkik: Tallâl Yûsuf), Beyrut, ty.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 255 (metinde), Beyrut, 1983; *el-Mevsûlatü'l-fikhiyye*, "İddet", XXIX, 353.

<sup>11</sup> Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte bkz.: Buhârî, *Cenâiz*, 30; Müslim, *Talâk*, 8; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 44; Tirmizî, *Talâk*, 18.

<sup>12</sup> Serahsî, *el-Mevsûl*, Beyrut, 1994, VI, 31-32; Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, Beyrut, ty., III, 130; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 154; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 141; Hannân, *el-Hidâd*, s. 21-32, 65-76.

1.Bâin talâk iddeti bekleyen kadının yas tutması gerekir görüşü: Bu görüşe göre bazı hadislerde geçen Hz. Peygamberin iddet bekleyen kadının kına yakmasını yasakladığına<sup>13</sup> dair ifadeler, hem kocası ölen hem de boşanan kadınları kapsayacak şekilde umumdur. Diğer taraftan bâin talâk iddeti bekleyen kadın, nikâh nimetini kaybetmesi sebebiyle, bir yönüyle kocası ölen kadına benzemekte, dolayısıyla onun da yas tutması gerekmektedir. Hatta boşanma sebebiyle çekilen üzüntü, kocanın ölümü sebebiyle çekilenden daha ağırdır. Üzüntü ve keder kişisel olarak değerlendirilmez, genel olarak bakılır. Kocasının ölümüne veya boşandığına sevinen kadınlar da çıkabilir ancak bunlar dahi yas hükümlerine uymak zorundadırlar. Hanefîlerin görüşü, Şâfiî'nin önceki görüşü ve Ahmed b. Hanbel'den bir rivayet ve diğer bazı âlimlerin görüşü bu yöndedir. Kadının kocasına mal vermesiyle evliliğin sonlandırılması anlamına gelen hul'/muhalea uygulamasını boşama olarak görenler, yas hükmü bakımından da aynı hükmü vermektedirler.<sup>14</sup>

2.Bâin talâk iddeti bekleyen kadının yas tutmasının gerekmediği ancak caiz ve hatta bazılarına göre müstehab olduğu görüşü: Yas ile ilgili hadisler, kocası ölen kadın içindir. Evliliği sona erdiren ve bu kadını terk eden kişi boşayan koca olduğunda, böyle bir koca, kendisi için yas tutulmasını hak etmez. Kocası ölen kadının doğuracağı çocuk, ölen kocaya ait olacağı için, ölen kocaya ait olmayan bir çocuğun ona nispetini engellemek amacıyla ihtiyaten yas tutmak uygundur. Fakat boşanan kadının eski kocası hala hayatta olduğundan, onun doğuracağı çocuğu reddetme hakkına sahiptir. Bir diğer önemli nokta da şudur ki; ilgili hadisler, kadının sadece kocası dışında bir kimse için üç günden fazla yas tutmasını yasaklamaktadır, kocası için yas tutmasını ise yasaklamamaktadır. Malikîlerin görüşü, Ahmed b. Hanbel'den bir rivayet ve tabiin ulemasından bazılarının görüşü bu yöndedir. İmam Şâfiî'ye göre de bu kadının yas tutması iyi görülmüş ve

<sup>13</sup> Ebû Dâvûd, Talâk, 47; Nesâî, Talâk, 65.

<sup>14</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 31-32; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâyik*, (Şelebî haşiyesiyle birlikte), Kahire, 1313h, III, 35; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 164; Hannân, *el-Hidâid*, s. 88-92.

teşvik edilmiştir (müstehab). Hul' ve fesih yoluyla ayrılanlar da aynı şekilde değerlendirilmiştir.<sup>15</sup>

### C. FÂSİT NİKÂH SONRASI ERKEĞİN/KOCANIN ÖLÜMÜ HALİNDE KADININ YAS TUTMASININ HÜKMÜ

Bu konuda öncelikle fâsit kavramından ne kastedildiğini ortaya koymak gerekmektedir. Âlimlerin büyük çoğunluğu, fâsit ve bâtil tabirlerini sahihin karşıtı olarak eş anlamlı görmüş, gerek ibadetler ve gerekse muamelat konularında, rükün veya şartlardan herhangi birinin eksikliği halinde, o fiilin geçerli (sahih) olmadığını ifade etmek üzere, hiç yapılmamış sayılma anlamında eş anlamlı olarak batıl veya fâsit tabirlerini kullanmışlardır. Mesela onlara göre bu şekildeki bir nikâh yok sayılır. Hanefîlerin yer aldığı diğer bir grup ise, ibadetlerde diğer âlimlerle aynı görüşte olmakla birlikte, muamelat konularında fâsit ile batıl kavramları arasında ayırma giderek, rükünlerde veya bu rükünleri ayakta tutan unsurlarda eksiklik halinde, hiç yapılmamış sayılma anlamında batıl kavramını; diğer şartlardaki eksiklik halindeyse, sakat ve eksik olma anlamındaki fasit tabirini kullanmaktadırlar. Mesela fâsit nikâh akdi daha sonra sahih hale getirilebilir ve fâsit nikâha tarafları ve üçüncü şahısları mağdur etmemek gayesiyle bazı sonuçlar bağlanmaktadır.<sup>16</sup>

Fâsit nikâh akdinden sonra erkeğin/kocanın ölmesi halinde kadının yas tutmasının gerekip gerekmediği konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1. Âlimlerin çoğunluğuna göre fâsit nikâh yaptıktan sonra erkeğin ölmesi halinde kadın yas tutmaz. Çünkü nikâh fâsit olduğu için bu kadın gerçekte onun eşi değildir. Nitekim birbirlerine helal olmamakta ve aralarında mirasçılık cereyan etmemektedir. Yani ölen erkek, onun kocası değildir. Ölen kişi onun kocası olmadığına göre, yas tutması gerekmez. Fâsit bir nikâhın zaten ortadan kaldırılması gerektiğinden, sürdürülmesi sıkıntı, kaldırıl-

<sup>15</sup> Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, VIII, 405, Beyrut, 1991; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 255 (metinde); İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 164. Mevâk, *et-Tâcü ve'l-İktil*, Beyrut, 1994, V, 493; Hannân, *el-Hidâd*, s. 86-88 (bu görüşü tercih ediyor).

<sup>16</sup> Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çeviren: İ. Kafi Dönmez), Ankara, 2009, 270-271.

ması ise nimettir. Dolayısıyla üzülmeyi gerektirecek bir durum yoktur. Bu grupta yer alan âlimlerin çoğunluğunun ne iddet ne de yas tutmanın gerekli olduğu görüşünde olmalarına rağmen; bir kısmının, mesela Hanefilerin, fasit nikâhtan sonra iddet gerektiği görüşünde olmalarına rağmen yas gerekmediğini söyleyerek ayırdıklarına vurgu yapmak gerekmektedir.

2.Malikîlerden el-Bâcî, Hanbelîlerden Ebu Ya'lâ ve diğer bazı âlimler, bu kadının yas tutması gerektiğini söylemiştir. Onların temel gerekçesi, ihtiyat ilkesiyle hareket etmektir. Bazıları yas tutmayı, bu kadının iddet beklemek zorunda olmasına bağlayarak, iddet beklemesi gerektiğine göre yas tutması da gerekir demektedir. Bazıları da miras ve benzeri nikâha bağlı hükümlerin sabit olması şartına bağlamıştır. İbn Kudâme de, liân yapan tarafların çocuğu varsa, fasit nikâhu sahîh kabul ederek bu liândan sonra iddet ve yasin gerektiğine hükmetmiştir.<sup>17</sup>

#### D. MEFKÛD KOCA İÇİN YAS TUTMANIN HÛKMÛ

Mefkûd, kâybolmuş, kendisinden haber alınamayan ve yaşıyıp yaşamadığı bilinemeyen kişidir. Mefkûdun hanımı, haber alınamama tarihinden itibaren bekler ve bir süre geçtikten sonra mahkeme, mefkûdun hükmen ölümüne karar verir. Mahkemenin hükmen ölüm kararından sonra kadın vefat iddeti bekler. Bu kadının yas tutması gerekip gerekmediği konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1.Âlimlerin çok büyük çoğunluğuna göre bu kadın vefat iddeti beklediğine göre yas da tutmalıdır. Bu görüşe göre yas tutmak, iddetin varlığına bağlıdır.

2.Malikîlerden İbn Meçîşûn ve Sehnûn'a göre ise, bu kadın, her ne kadar vefat iddeti beklemesi gerekse de, yas tutmaz. Ancak bu görüş mezhep içinde kabul görmemiştir.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 13; VIII, 155; İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 251, 255; Mev-sîlî, *el-İhtiyâr*, Kahire, 1937, III, 178; Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'râcîli mine'l-hilâf*, Beyrut, ty., IX, 303; Bacî, *el-Müntekâ*, Kahire, 1332h., IV, 144; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İhdâd", II, 105; Hannân, *el-Hidâd*, s. 112-114.

<sup>18</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 130-133; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, Beyrut, 1988; V, 333, 450; İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 254; Merğînârî, *el-Hidâye*, II, 424.



### E. KOCA DIŞINDA BİR YAKINI İÇİN KADININ YAS TUTMASININ HÜKMÜ

Bir kadının kocası dışında bir yakını veya hürmet edip saydığı bir kimse için yas tutmasının vacip değil caiz olduğu ancak bunun üç günle sınırlı olduğu hususunda ittifak vardır. Bu tür yasin üç günü geçmesi haram kabul edilmiştir. Bu hükmün delili şu hadistir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadına, hiçbir ölü için üç gecedен fazla yas tutmak helal olmaz, ancak kocası için tutacağı dört ay on gün hariç".<sup>19</sup> Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus, koca ile diğer bütün yakınların, yas tutma süresi bakımından farklı değerlendirilmesidir. Koca için dört ay on günlük yas süresi belirlenirken, başta anne-babası ve çocukları olmak üzere kadının en yakını ve sevdiği diğer kimselerin vefatı halinde en fazla üç gün sınırlaması vardır. Bu ayırım, yas tutma işleminin sadece ölen kişinin kadına yakınlığı veya ne kadar çok sevildiğine göre değil, temelde nikâh nimetinden mahrum olma ölçüsüne göre belirlendiğini göstermektedir. Böylece nikâhın büyük bir nimet olduğuna vurgu vardır. Yakını için yas tutmak vacip değil de caiz/mubah olduğu için, yakını için yas tutmak isteyen kadına kocasının engel olabileceği, kocasının ilişki talebi halinde yası bozarak ona cevap vermesi gerektiği ifade edilmiştir.<sup>20</sup>

### III. YAS SÜRESİNİN BAŞLANGICI VE SONU

İddet bekleyen kadının yas tutma işi ilke olarak iddet ile birlikte düşünülmemekte, iddetin başlamasıyla başlayıp iddetin bitişiyle bitmektedir. Yas süresi, kadının kocasının vefatını veya bâin talâkta yas tutmak gerektiği görüşünde olanlara göre talâkı takiben başlar. Şayet koca eşinden uzakta iken ölmüş veya boşanmış, kadın da bir süre geçtikten sonra ölüm veya boşamadan haberdar olmuşsa, iddetin ölüm veya boşama tarihinden mi yoksa haberin ulaştığı tarihten mi başlayacağı konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır.

<sup>19</sup> Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte bkz.: Buhârî, Cenâiz, 30; Müslim, Talâk, 8; Ebû Dâvûd, Talâk, 44; Tirmizî, Talâk, 18. Açıklama için bkz.: İbn Battâl, *Şerh-u Sahihî'l-Buhârî*, Riyad, 2003, II, 268-269.

<sup>20</sup> İbn Battâl, *Şerh-u Sahihî'l-Buhârî*, II, 268-269; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, ty., IV, 163; Hannân, *el-Hidâid*, s. 49-50 (yabancı için yas tutulmaz görüşünde olanlar da vardır).

Dört sünûnî mezhebin dâhil olduğu âlimlerin büyük çoğunluğunun görüşü, iddetin ve yasin ölüm veya boşama fiilen gerçekleştiği tarihten itibaren başlatılmasıdır. Bu görüşe göre mesela kocası öldüğünde kadın hamile olsa ve ölüm haberi kadına ulaşmadan hamilelik sona erse, kadının iddeti bitmiş olur. Diğer iddetler de bunun gibi, ölüm veya boşama zamanından itibaren hesaplanır. Ayrıca iddet için niyet ve kasıt gerekmez, bu sebeple küçük ve mecnûn kadınlar da iddet beklemektedirler. Haberin ulaşmasına kadar geçen sürede kadının yas tutma sınırlamalarına uymamış/uyamamış olması da, geçen sürenin iddetten sayılmasına engel değildir. Çünkü yas tutmak, iddetin şartı değildir; iddet içindeki kadının bilerek veya bilmeyerek yas tutma yasalarına uymaması, iddete zarar vermez. İddet için yas tutmayı şart koşturmak, iddetle ilgili naslara aykırı düşer. Şayet ölüm tarihinden itibaren haberin kadına ulaşmasına kadar geçen süre, iddetten (dört ay on gün) daha uzun sürmüştü, yapacak bir şey yoktur; yeniden iddet ve yasa başlanmaz. Yası, haberin kadına ulaştığı tarihten itibaren başlatan diğer azınlık görüşü ise, yas tutmayı bir ibadet olarak değerlendirip, haberi alınca yasa başlaması gerektiğini düşünmektedir. Bu görüş iddet ile yası ayırmakta, haberin alınmasıyla iddeti değil sadece yası başlatmaktadır. Yas süresi bittiği halde kasıtlı olmaksızın yasa devam eden kadın günahkâr sayılmaz.<sup>21</sup>

#### IV. YAS TUTMANIN HİKMETİ

Yas tutma hükmünün hikmeti, ayet veya hadislerle sabit olmayıp âlimlerin kendi yorumlarından ibaret olunca, aralarında farklılıklar olabilmektedir. Biz önceki görüşleri harmanlayarak ve kendi bakışımızı da ilave ederek konuyu ele almayı tercih ettik. Kocanın vefatı sonrasında kadının yas tutması, öncelikle nikâh nimetinden mahrum kalmanın üzüntüsünü dışa vurma, kocaya karşı bir vefa, onun hakkına riayet, nikâh altında karı-koca olarak yaşamış olmanın kutsallık ve hatırasına saygı olarak görülmektedir. Önceden yaşanmış olan güzel günlerin bir anda unutulması, görmezden gelinmesi, koca henüz ölmüşken kadının güzel elbise-

<sup>21</sup> Şâfiî, *el-Ümmi*, Beyrut, 1990, III, 241; Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut, 1994, VI, 31-32, 39; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 170; Hannân, *el-Hidâid*, s. 43-49 (ikinci görüşü tercih ediyor).

ler giyerek ve kokular sürünerek ortaya çıkması ve bunu iddet süresi içinde yaşamaya devam ettiği kocanın evinde yapması, dini ve ahlaki açıdan hoş karşılanmaz. İslam hukukunda koca, ailenin nafakasını temin etme sorumluluğunu üstlenen, başta kendisi olmak üzere eş ve çocuklarının geçimini sağlayan kişi, evin direğidir. Hayatta kalabilmek, onur ve şerefiyle insanca bir hayat yaşayabilmek, maddi ihtiyaçların karşılanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan bir kadının kocasını kaybetmesi, manevi ve duygusal boyut yanında, önemli maddi desteğin de kaybedilmesi demektir. Nikâhlı olarak yaşamak da yüce Allah'ın nimetlerinden biridir. Nikâh, karı-koca, çocuklar ve toplum açısından salt dünyevi değil aynı zamanda uhrevi bir nimettir. Yas tutmak, kocanın ölümünden dolayı duyulan derin üzüntü ve kederin makul tarz ve ölçüde dışa vurulmasıdır. Üzülmek ve kederlenmek, yüce Allah'ın insan fıtratına koyduğu doğal duygulardan olup bunların engellenmesi mümkün olmadığı gibi, bastırılmaya çalışılması da doğru değildir.

Yas sadece koca değil, kocanın yakınlarıyla da ilgilidir. Zira nikâh ile birlikte eşlerin başta anne babaları olmak üzere birbirlerinin diğer yakınları arasında hısnılık/sıhriyet bağı oluşmakta, karşılıklı sevgi ve yardımlaşma duyguları yerleşmektedir. Kocanın ölümü halinde bu irtibatların da birden kesilmesi uygun olmaz.

Kadın açısından bakıldığında, bir taraftan kocasını kaybetmenin hüznü ve alışageldiği ev ve çevrenin değişme durumu, diğer taraftan farklı bir hayat tarzına geçme ve yeni bir koca bulma ve hayatına onunla devam etme planları vardır. Bunlar önemli değişimler olup insan tabiatının eskiyi bırakıp yeni duruma uyum sağlayabilmesi belirli bir süreç gerektirmektedir. Yas tutmak, kadının bu süreci zararsız ve makul bir şekilde geçirmesine yardımcı olmaktadır. Yüce Allah, vefat iddeti bekleyen kadının iddetini bitirmeden, koca adaylarıyla nikâh yapmasını veya gizlice görüşmesini yasaklamış ancak zihinde ileriye dönük evlilik planlarının yapılmasına, üstü kapalı ifadelerle (ta'riz) ve makul sözlerle iddet bitiminde evlenme niyetinin izhar edilmesine izin vermiş

tir.<sup>22</sup> İşte yas tutmak, iddet süresi içinde evlenme yasağının çiğnenmemesi, kadının rahatsız edilmemesi ve kimsenin bu süreçte zarar görmemesi için bir tedbir özelliği de taşımaktadır. Henüz iddeti bitmemiş olan bir kadının, eski kocasının evinde yaşamaya devam ederken süslenerek ve kokular sürerek insan içine çıkması, erkeklerin kendisine ilgisini ve yönelmesini beraberinde getirir. Erkeklerin bu ilgisi, ölen koca ve akrabaları açısından hoş bir durum olmadığı gibi, ahlaki duyguların zedelenmesine, gayri meşru ilişkilere ve neseplerin karışmasına sebebiyet verebilir. Bütün bu açılardan yas tutmak, herkes açısından maddi ve manevi zararlardan koruyucu ve engelleyici bir özellik taşımaktadır.<sup>23</sup>

#### V. EHLİ KİTAP EŞİN, KÜÇÜK VEYA MECNÛN EŞİN VE CARIYENİN YAS TUTMASI

Yukarıda evliliğin vefat veya talâkla sona ermesi, nikâhın fâsî olması ve kocanın mefkûd olması durumlarında yas tutmak gerekip gerekmediği konusundaki görüşlere yer vermiştik. Bütün bu hükümlerin Müslüman ve buluğa ermiş olan kadın hakkında geçerli olduğu ittifakla belirtilmekle birlikte; ehli kitap, küçük veya mecnûne eşin, kocanın vefatı veya boşaması gibi durumlarda, yas tutmasına dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

#### A. EHLİ KİTAP (ZİMMİYE) EŞİN YAS TUTMASI

Müslüman bir erkekle evli olan ehli kitap kadının (zimmiye) kocasının vefatı halinde yas tutmasının gerekip gerekmediği konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1. Ehli kitap kadının yas tutmasının gerekmediği görüşü: Yas tutmayı gerekli kılan hadis açıkça "Allah'a ve ahiret gününe inanan kadın"<sup>24</sup> ifadesini içerdiğinden, yas hükmü sadece mümin kadınlara mahsus olup ehli kitap kadının yas tutması gerekmez. Hanefîlerin, İbn Nâfî' ile Eşheb rivayetine göre imam Mâlik'in görüşü bu yöndedir. Bu görüş, gayri Müslimlerin, Müslümanları bağlayan fûru-u fıkıh kapsamındaki konularının hepsiyle veya bir kısmıyla sorumlu olmadıkları düşüncesiyle paralellik arz etmek-

<sup>22</sup> Bakara, 2/235.

<sup>23</sup> Benzer ifadeler için bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 164; İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 254; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İhdâd", II, 105-106; Hannân, *el-Hidâd*, s. 37-42.

<sup>24</sup> Buhârî, Cenaiz, 30; Müslim, Talâk, 8; Ebû Dâvûd, Talâk, 44; Tirmizî, Talâk, 18.

tedir. Bir diğer önemli nokta da, ehli kitap kadının iddet bekleme- si gerektiği halde, yas tutmasının gerekmemesidir.

2.Ehli kitap kadının yas tutması gerektiği görüşü: Yas tut- mayla ilgili hadisler umumi olup ehli kitap kadını da kapsar. Ay- rıca yas tutmak, iddete bağlıdır. Bu kadın iddet beklemek zorun- da olduğuna göre yas tutması da gereklidir. Bu hüküm, haram- lardan kaçınma konusunda ihtiyatlı davranılarak mükellef olanlar ile mükellef olmayanları bir tutma ilkesinin sonucudur. Ayrıca nikâhın getirdiği haklar bakımından Müslüman kadın ile ehli kitap kadın eşit oldukları gibi, yükümlülükler bakımından da eşit olmalıdırlar. Şâfiîler, Hanbelîler ve İbnü'l-Kâsım rivayetine göre imam Mâlik bu görüştedir.<sup>25</sup>

### B. KÜÇÜK VEYA MECNÛNE EŞİN YAS TUTMASI

Küçük eşin ve mecnûn eşin yas tutmasının gerekip gerek- mediği konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1.Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre küçük yaştaki veya mecnûn eş de yas tutmalıdır. Bu görüşe göre yas tutmak, iddete tabidir. Küçük eş iddet beklediğine göre yas da tutmalıdır. Bu görüş şu hadise dayanmaktadır: "Bir kadın Hz. Peygambere geldi ve dedi ki "Kızımın kocası öldü. Gözünden de şikâyeti var. Gözüne (ilaç niyetiyle) sürme çekebilir mi?". Hz. Peygamber "hayır" dedi. Kadın iki veya üç defa tekrarladı, Hz. Peygamber hep "hayır" dedi ve şöyle devam etti: "O (yas tutma) dört ay on gündür. Siz kadınlar cahiliye döneminde (kocanızın ölümünden) bir sene sonra deve pisliği atardınız."<sup>26</sup> Hadisin ifadesi umumi olduğundan küçük ve mecnûne eşi de kapsamak- tadır. Ayrıca haramlardan kaçınma konusunda, mükellef olanlar

<sup>25</sup> Mâlik b. Enes, *el-Müdeveene*, Beyrut, 1994, II, 16; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, Kahire 2004, III, 141; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 154-155; Şafî, *el-Ümm*, V, 237; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 32; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 532; Hannân, *el-Hidâd*, s. 100-105 (tercihi ilk görüş).

<sup>26</sup> Buhârî, Talâk 46, 47, 50, Cenâiz 31; Müslim, Talâk, 58; Ebû Dâvud, Talâk 42; Tirmizî, Talâk 18. Bu kaynaklardaki bilgilere göre kocası ölen bir kadın hıfş denen hücreesine çekilir, en kötü elbisesini giyer, üzerinden bir yıl geçmedikçe koku sürünmez, temizlenmez, tırnak kesmez, sonra bir yıl tamam olunca ber- bat bir manzara ile odasından çıkardı. Sonra ona bir hayvan getirilirdi. Bu eşek, koyun veya bir kuş olabilirdi. Bu hayvanı önüne sürmek suretiyle iddet hâlini kırardı. İddetini kırmada kullandığı hayvan hemen hemen ölürdü. Sonra iddetten çıkardı, kendisine deve pisliği verilirdi, o da bunu önüne atardı. Böy- lece yeni bir evliliğe hazır olur ve artık süslenebilirdi.

ile mükellef olmayanlar ayrılmaz, ihtiyaten hepsi aynı hükme tabi olarak içki ve zina gibi haramlardan uzak durmalıdırlar. Sadece işin günahı noktasında ayrılırlar. Yas tutma işi de, kaçınılması gereken haramlar gibi değerlendirilir. Yine bu görüşe göre küçük-  
gün velisi, onun yasa uygun olmayan davranışlarını gördüğünde müdahale edebilir.<sup>27</sup>

2.Haneffilere göre küçük eşin ve mecnûne eşin yas tutması gerekmez. Onlar bu hüküm için şu hadise dayanırlar: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırmıştır; uyanıncaya kadar uyuyan, bulûğa erinceye kadar çocuk ve akli dengesine kavuşuncaya kadar deli".<sup>28</sup> Yani çocuk küçük olduğu için, mecnûn kadının da akli dengesi yerinde olmadığı için yas tutma hükmüyle mükellef değildirler. Ancak iddet beklemekteyken küçük bulûğa ererse veya mecnûn kadın iyileşirse, iddetin kalan kısmını geçirirken yas da tutarlar.<sup>29</sup>

### C. CARIYENİN YAS TUTMASI

İslam âlimleri yas tutmanın gerekliliği konusundaki delillerin umumi oluşunu dikkate alarak, hür kadınlar için gerekli olan yas hükümlerinin müslüman cariye için de geçerli olduğunu söylemişlerdir. Çünkü cariye de hür kadın gibi dinin hükümlerine muhataptır. İbn Kudâme gibi bazı âlimler, ümm-ü veled ve efendinin ilişki yaşadığı cariyenin yas tutmayacağını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan cariyelerin iddetinin ne kadar olduğu konusunda tartışma vardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre cariyenin iddeti, hür kadının iddetinin yarısıdır. Bazılarına göreyse hür kadın ile aynıdır. İddet konusundaki bu ihtilafa göre, cariyenin yas tutma süresi de farklılık arz etmektedir.<sup>30</sup>

### VI.YAS TUTAN KADIN İÇİN GETİRİLEN SINIRLAMALAR

Yas tutan kadının dikkat edeceği hususlar genel ilke halinde şu şekilde ifade edilebilir: "Yas tutan kadın, dinen ve örfen

<sup>27</sup> Şafî, *el-Ümm*, V, 237; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 154-155; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, III, 141; Hannân, *el-Hidâd*, s. 95-97.

<sup>28</sup> Tirmizî, "Hudûd", 1; Dârimî, "Hudûd", 1.

<sup>29</sup> Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 178; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, III, 532; Hannân, *el-Hidâd*, s. 97-100 (bu görüşü tercih ediyor).

<sup>30</sup> Şafî, *el-Ümm*, V, 237; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 178; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 154-155; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, III, 141. İbn Rüşd'ün Ebu Hanife'ye nispet ettiği aksi yöndeki görüş hatalı olmalıdır.

ziynet sayılan şeylerden kaçınır. Ziyet sayılan şeyler beden veya elbise ile ilgili veya dikkatleri üzerine çekecek türden şeyler olabilir.” Bu genel ilke üzerinde ittifak edilmekle birlikte, ilkenin ele alınan her bir tekil meseleye uygulanması sırasında farklı değerlendirmeler yapılarak farklı sonuçlara ulaşılabilmekte yani bir içtihadı göre mahzurlu görülen bir durumun başka bir içtihadı göre sakıncası bulunmadığı ifade edilebilmektedir. Tekil meselelerdeki bu farklı sonuçların en önemli sebebi, hadislere dayanan bazı örnekler dışında, konunun büyük ölçüde örf deliline dayanması ve örfün zaman ve bölgelere göre değişiklik arz etmesidir. Bir uygulama bir yerin veya zamanın örfüne göre ziyet olarak değerlendirip yas tutan kadın için caiz görülmezken, başka bir yer veya zamanda ziyet olarak değerlendirilmemekte ve mahzurlu görülmemektedir. Bu sınırlamalara ayrıca evlenme ve meskenle ilgili sınırlamalar da dâhil edilmektedir.

#### A. BEDENLE İLGİLİ SINIRLAMALAR

Yas tutan kadının kaçınması gereken bedenle ilgili sınırlamalar, güzelleşmek için yapılan kendisini çekici gösterecek koku, kına, sürme, yağlanma ve saç bakımı gibi hususlar şeklinde ifade edilmiştir. Tedavi, normal kişisel bakım ve ticari zaruret gibi durumlar gereği yapılan uygulamalar, yas tutma sınırlamaları kapsamında değerlendirilmemektedir. Mesela göze sürme çekmenin süslenme amacıyla yapılması halinde yas tutan kadına yasak, gözdeki bir rahatsızlığı gidermek üzere tedavi amacıyla yapıldığında ise caiz olduğu ifade edilmiştir. Yine saç tarama işleminin kokulu ve ince tarakla yapılması halinde yasak, geniş ve kokusuz tarakla yapılması halindeyse caiz olduğu söylenmiştir. Çünkü geniş tarakla taramak, normal kişisel bakım ihtiyacı olarak görülürken, ince tarakla taramak süslenme olarak değerlendirilmiştir. Yine koku üretimi veya ticareti yapan kadının, yas tutarken kokuya temas etmesinin caiz olduğu, çünkü amacın süslenmek değil üretim ve ticaret olduğu ve buna ihtiyaç bulunduğu vurgulanmıştır. Kokusu olmayan yağ ve benzerlerinin sürülmesinin caiz olup olmadığı da tartışılmıştır.<sup>31</sup>

<sup>31</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 154, 155; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 141; Nevevî, *el-Mecmû'*, Daru'l-fikr, ty., XVIII, 185; İbn Abidin, *Reddî'l-muhtâr*, III, 530 vd.

Ümmü Seleme (r. a.) kanalıyla gelen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kocası ölen kadın aspur (kırmızı) veya safranla (sarı) boyanmış elbise giymez, ziynet takınmaz, kına yakınmaz, sürmelenmez, başını tararken kokulu madde kullanmaz, başını sidr ile kaplar.” “(Ümmü Seleme’ye hitaben): “Sürme, yüze tazelik verir, sakın sürünmeyesin. Ancak, gündüz kaldırman şartıyla gece sürebilirsin. Saçlarını ne tıyb ne de kına ile tara. Zira kına boyadır.” Ümmü Seleme’nin: “Ey Allah’ın Rasûlü, öyleyse ne ile taranayım?” sorusuna da: “Sidr ile, onunla başını kapla” buyurmuştur.<sup>32</sup> Sidr, bazı bölgelerde hünnap ağacı, iğde veya Arabistan kirazı olarak bilinmektedir. Sidr ile kaplamak, bu ağaçtan elde edilen dal parçasının başa kalıp gibi konulması ve bir tür tarak yerine kullanılmasıdır. Günümüzde güzelleşme amacıyla bedene uygulanan makyaj, yüz maskesi, estetik müdahale (tedavi amaçlı olan hariç), krem, botoks, gençleştirme uygulamaları, saç boyama, kaşlara yapılan müdahaleler gibi uygulamalar ve ileride ortaya çıkacak benzerleri de süslenme/tezyin kapsamında değerlendirilebilir.

Koku, kına ve sürme gibi süslenme işlemlerinin henüz yas tutmaya başlamadan önce yapılmış olması halinde, yas tutma mecburiyeti başladıktan sonra bunların ortadan kaldırılmasının gerekip gerekmediği hususu tartışılmıştır. Şâfiî âlimler ve Malîkîlerden İbn Rüşd, bu tür süslenmelerin ortadan kaldırılması gerektiğini; diğer Malîkî âlimler ise bunların kaldırılmasının gerekmediğini ifade etmişlerdir.<sup>33</sup>

Kadının yaratılıştan olan yapısını ve vücut güzelliğini, mesela ten rengini değiştirmesi, görüntüsünü bozması, kendini çirkinleştirmesi söz konusu olamaz.<sup>34</sup> Normal kişisel bakım için gerekli olan temizlik ve bakım işlemleri, yas sınırlamalarına dâhil değildir. El yüz yıkamak, duş almak, banyo etmek, tırnak kesmek, tıraş olmak, kokusuz sabun kullanmak gibi işlemlerde sakınca yoktur.<sup>35</sup>

<sup>32</sup> Ebû Dâvud, Talâk 46; Nesâî, Talâk 65.

<sup>33</sup> İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, V, 369; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, V, 494; İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, IV, 58; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “ihdâd”, II, 107.

<sup>34</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 158.

<sup>35</sup> *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “ihdâd”, II, 110.



## B. ELBİSEYLE İLGİLİ SINIRLAMALAR

Yas tutan kadın için elbiseyle ilgili sınırlamalar, elbisenin süslü olup olmaması, rengi ve kokusuyla ilgilidir. Yukarıda Hz. Peygamberin aspur (kırmızı) veya safranla (sarı) boyanmış elbisenin giyilmesini yasakladığı<sup>36</sup> geçmişti. Bu maddelerle boyanan elbise sarı veya kırmızı renk almakla birlikte, aynı zamanda kullanılan madde sebebiyle güzel kokmaktaydı. Yani elbise gerek rengeyle gerekse kokusuyla süslü ve güzel hale getirilmiş oluyordu. Bu iki boyama hakkında açık hadis bulunduğundan, İslam âlimleri bunların yas tutan kadın tarafından kullanılmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

Sonradan boyanmış elbisenin da yas tutan kadın tarafından kullanılmayacağını ifade eden hadisler bulunmaktadır. Mesela bir hadis şöyledir: *"Ümmü Atiyye (r. a.) anlatıyor: "Biz, kocalarımız hâriç, herhangi bir ölü üzerine üç gündün fazla yas tutmaktan men edilmiştik. Kocalarımız için dört ay on gün yas tutmalıydık. Bu esnada ne sürme çeker, ne koku sürünür, ne de boyalı elbise giyerdik. Giyebildiğimiz, sadece asb (denen daha dokunmazdan önce boyanmış kumaşlardan yapılmış) elbise idi. Yas tutan kadına, aybaşı halinden çıkıp temizlik dönemine girince, yaptığı yıkanmada azıcık koku kullanmasına izin verildi."*<sup>37</sup> Asb, o zamanda Yemen'de yapılan bir kumaştı. Henüz iplik halindeyken boyandığı belirtilir. Bazı âlimler bunu çizgili kumaş olarak açıklar. Şöyle de tarif edilmiştir: İpliği toplanır, sımsıkı bağlanır, sonra boyanır, sıkı bağlanması sebebiyle bazı yerlerine boya işlemez, dokununca tabii bir desen, bir nevi çizgiler oluşur.<sup>38</sup> Önceden boyandığı için artık kokusu da kalmamıştır.

Farklı yer ve zamanlarda bazı renk ve boyaların örfen süs/ziynet olarak kabul edilebilmesi mümkündür. Mesela siyah renk bir örfeye göre güzellik ve ihtişam sembolü olarak değerlendirildiğinde, yas tutarken giyilmesi mahzurlu sayılabilirken; günümüz örfünde olduğu gibi üzüntü ve kederi gösteren bir sembol olarak değerlendirildiğinde, yas tutan için mahzurlu olmak bir

<sup>36</sup> Ebû Dâvud, Talâk 46; Nesâî, Talâk 65.

<sup>37</sup> Buhârî, Talâk 48, 49; Hayz 12, Cenâiz 30, 31; Müslim, Cenâiz 34; Talâk 66; Ebû Dâvud, Talâk 46; Nesâî, Talâk 63-64.

<sup>38</sup> İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı: Tercüme ve Şerh*, cilt: 12, s. 64-65. Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

yana, tavsiye edilen bir renk dahi olabilir. Dolayısıyla bu konuda belirlenecek tavır ve verilecek hüküm, zamanın örfüne dayanacak ve değişime açık olacaktır. Günümüzde tekstil sektöründeki gelişmeler sebebiyle kadın kıyafetlerinde çok çeşitli tarz, desen, süs ve renklerin kullanıldığını görmekteyiz. Günün örfüne göre bunlardan süslenme/ziynet anlamına gelebilecek olanlardan kaçınılması gerektiği söylenebilir.

Elbise ile ilgili değerlendirmelerde, kişinin imkânını da dikkate almak gerekmektedir. Şöyle ki giyecek başka elbisesi bulunmayan kimse, örfen hoş karşılanmasa da, sahip olduğu elbiseyi giymek zorundadır. Dolayısıyla mecburiyetten giyilen elbiseler sebebiyle yas tutma sınırlamalarının ihlal edildiği söylenemez. Çünkü setr-i avreti yerine getirmek, yas tutma sınırlamalarına riayetten daha önemlidir. Hanbelîlerden Hırakî ve İbn Kudâme gibi âlimler, yas tutan kadını ihrama giren kadın gibi değerlendirmek suretiyle, yüzü örten peçe (nikâb), burka veya bunlara benzer şeyleri kullanmasının da yasak olduğunu, şayet yüzünü örtmek zorunda kalırsa, yüzüne değdirmeden yukarıdan sarkıtmasını söylemişlerdir. Ancak Hanbelî mezhebinin ve diğer mezheplerin görüşünün bu yönde olmadığı ifade edilmektedir.<sup>39</sup>

### C. TAKI VE SÜS EŞYALARIYLA İLGİLİ SINIRLAMALAR

Yas tutan kadının her türlü altın takıyı çıkarması gerektiği konusunda âlimler arasında ittifak bulunmaktadır. Buna göre altından yapılmış olan yüzük, bilezik, bileklik, gerdanlık, halhal, küpe gibi ziynetlerin çıkarılması gerekmektedir. Âlimlerin çoğunluğu değerli taşlar ile gümüş ve diğer madenlerden yapılan süsleri de yasak kapsamında değerlendirmiştir. Onların gerekçesi, yas tutan kadının süs kullanmasını yasaklayan hadislerin ifadelerinin umumi olmasıdır. Bazı fakihler ise gümüş süslerin kullanılabilceğine cevaz vermişlerdir. Mesela Şâfiîlerden Gazâlî, gümüş yüzüğün salt kadınlara mahsus bir süs olmadığı erkekler tarafından

<sup>39</sup> İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 158; İbn Kudâme (Şemsüddin), *eş-Şerhu'l-Kebir*, IX, 151, ty. (M. Reşit Rıza basımı); *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "ihdâd", II, 107.

da kullanıldığı gerekçesiyle, yas tutan kadın için caiz olduğunu söylemiştir.<sup>40</sup>

#### D. EVLENMEYE YÖNELİK SINIRLAMALAR

Kocası ölen veya boşanan kadın açısından yas tutmak, iddet süresi içinde yapılmaktadır. Bu sebeple iddet ve yas tutma yasakları iç içe geçebilmektedir. Bir ayette şöyle geçer: “(iddet beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliiden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok başıslayandır, halîmdir.”<sup>41</sup> Bu ayet, iddet beklemekte olan kadın ile bir erkeğin bu süre içinde gizli görüşmelerini ve yeni bir nikâh yapmasını yasaklamakta, ancak erkeğin dolaylı ifadelerle (ta'riz) kadına olan ilgisini ve iddet bitiminde evlenme niyetini kalpten geçirmesine ve bunu makul ve maruf söz ve davranışlarla belli etmesine izin vermektedir. Bu hükümler esasen yas tutmayla değil iddetle ilgili olduğundan, koca dışında birisi için yas tutulması halini kapsamamaktadır.

#### E. MESKEN İLE İLGİLİ SINIRLAMALAR

Mesken hükmü, yas tutma ahkâmından olup karşılıklı rıza ile dahi olsa terk edilemez. Kadının yas tutma sürecini geçireceği mesken konusunu birkaç başlık altında ele almak uygun olacaktır:

##### 1. Yas Tutma Sürecinin Geçirileceği Mesken

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu, kocası ölen veya boşanan kadının yas tutacağı meskenin, ölüm haberini aldığı anda yaşadığı mesken olduğunu ifade etmişlerdir. Bu meskenin kocanın mülkü olması, kiralanmış veya bedelsiz kullanım amacıyla verilmiş (iâre) olması fark etmez. Esasen mesken, iddetle ilgili olup boşanmış kadınların iddetinden bahseden şu ayete dayandırılmaktadır: “Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme

<sup>40</sup> Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 177; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-Kebir*, IX, 151; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, Beyrut, 1405, VIII, 406; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, III, 141; *el-Measûati'l-fikhiyye*, “ihdâd”, II, 108.

<sup>41</sup> Bakara, 2/235.

süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır."<sup>42</sup>

Fürey'a bint Mâlik hadisi de, kocasının mülkü olmayan (kira veya iâre) bir evde oturan kadının iddet ve yasını tamamlayacağı mesken konusunda delil olarak kullanılmıştır. Hadis şöyledir: "Fürey'a'nın kocası, ortadan kaybolan kölelerini aramak üzere Medine dışına çıkmıştı. Kadûm denilen yerde kölelerine yetişti ancak köleleri onu öldürdüler. Acı haber eşine ulaştığında, Fürey'a ailesinden uzakta ve ensardan birinin evinde kalıyordu. Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: "Ya Rasulellah! Kocamın acı haberi geldi. Ben ise ailemden ve kardeşlerimden uzakta başkasının evinde kalıyorum. Ölen kocam bana miras olacak bir mal veya ev bırakmadı. Eğer izin verirsen ben ailemin ve kardeşlerimin yanına döneyim, bana böylesi daha iyi geliyor, hem kendimi de toparlamış olurum". Hz. Peygamber: "Nasıl istersen öyle yap" buyurdu. Fürey'a' dedi ki: "Yüce Allah'ın, Rasûlüllah'ın diliyle benim hakkımdaki kararını memnuniyetle karşılayarak çıktım ve mescide veya bir odaya gittim. Derken Hz. Peygamber beni çağırdı: "Nasıl söylemiştin?" diye sordu. Ben olayı anlattım. Buyurdu ki: "Kocanın acı haberini hangi evde aldıtysan, iddetin bitene kadar orada bekle". Ben de orada dört ay on gün bekledim. Sonra Hz. Osman bu durumu bana sordurdu. Ben de anlattım. Osman bu uygulamaya uydu ve buna göre hükmü verdi."<sup>43</sup>

Âlimlerin büyük çoğunluğu yukarıdaki hadise göre görüş bildirmekle birlikte; aralarında Câbir b. Zeyd, el-Hasenü'l-Basrî, Atâ ve Zahirîlerin bulunduğu az sayıda âlim ise, kadının istediği yerde iddet bekleyebileceğini ve yasını tutabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak bu görüş zayıf ve amel edilmez bulunmuştur.<sup>44</sup>

Yas tutma sınırlamaları beden, elbise ve takılarla ilgili olduğundan, evde bulunan yatak, mobilya, duvar, perde gibi eşyalarla ilgili herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.<sup>45</sup>

<sup>42</sup> Talâk, 65/1.

<sup>43</sup> Bazı lafız farklılıklarıyla bkz. Ebû Dâvûd, Talâk, 45; Tirmizî, Talâk, 23; İbn Mace, Talâk, 8.

<sup>44</sup> Tirmizî, Talâk, 23; Bedruddin el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-hidâye*, V, 625, Beyrut, 2000; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 160; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İhdâd", II, 110.

<sup>45</sup> İbn Haber, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 258; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İhdâd", II, 110.

## 2.Gerekli Durumlarda Meskenin Terk Edilebilmesi

Yas tutmakta olan kadın, makul ihtiyaçlarını karşılamak, düşman, yıkılma ve benzeri cana veya mala gelebilecek tehlikelerden korunmak; kaldığı yerin kira veya ariyet olması gibi durumlarda hak sahiplerinin çıkarmaya zorlaması, emsal ücretin üzerinde fazla ücret istenmesi veya zorbalıkla çıkarma tehdidi gibi durumlarda, bulunduğu meskenden çıkıp başka bir yere intikal edebilir. Bu hükme delil teşkil eden bazı hadisler şunlardır:

Cabir'in (r.a.) rivayet ettiğine göre, onun teyzesi üç talâkla boşanmıştı. Kadın kendine ait ağaçtan hurma toplamak üzere evden çıktığında, bir erkek onu gördü ve evden çıkmaması gerektiğini söyledi. Kadın durumu Hz. Peygambere anlattığında o buyurdu ki: *"Evden çık ve git hurmalarını topla. Belki o hurmalardan sadaka verirsin veya başka bir hayır yaparsın"*.<sup>46</sup>

Uhud savaşında çok sayıda erkek şehit olmuştu. Şehitlerin hanımlarının evleri birbirine yakındı. Hz. Peygambere gelip şöyle sordular: *"Ya Rasûlellah! Biz geceleyin korkuyoruz. Geceyi içimizden birinin evinde geçirek de sabah olunca kendi evlerimize dönsek olmaz mı?"*. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: *"Birinizin evinde oturup konuşursunuz, uyku zamanı geldiğinde herkes kendi evine döner"*.<sup>47</sup>

Yukarıdaki rivayetler doğrultusunda İslam âlimleri, yas tutan kadının başkasının evinde gecelemezinin ve zaruret bulunmadıkça gece meskeni terk etmesinin yasak olduğu görüşünde birleşmişlerdir.<sup>48</sup> Yüce Allah gündüzü insanların dışarı çıkarak dolaşmaları, işlerini yapmaları ve geçimlerini temin etmeleri; geceyi de dinlenmek için yarattığını beyan etmektedir.<sup>49</sup> Gecenin karanlığı çökünce fitne ve fesadın arttığı, şer ve kötülüklerin sokaklarda daha rahat işlendiği malumdur. Özellikle aydınlatmanın olmadığı yer ve zamanlarda gecenin tehlikeleri insanları korkutmaktadır. Bu sebeptendir ki iddet bekleyip yas tutan kadınla ilgili

<sup>46</sup> Bazı lafız farklılıklarıyla bkz. İbn Mace, Talâk, 9; Müslim, Talâk, 7; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 226, Beyrut, 1990.

<sup>47</sup> Bazı lafız farklılıklarıyla bkz. Nesai, İded, 24; Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 35, Beyrut, 1403h, 2. Basım.

<sup>48</sup> Şâfiî, *el-Ümmi*, V, 242; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, V, 449-450; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 165-166; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 163-164.

<sup>49</sup> Neml, 27/86; Nebe', 78/9-11.

olarak bir hukuki işlemin yapılması gerektiğinde, evine görevli gönderilerek işlemin evde yapılması gerektiği ancak istisnai zorunlu durumlarda evinden alınıp mahkemeye götürüleceği ve işlem bitince evine iade edileceği ifade edilmiştir. Kırsal bölgelerde yaşayan, göç eden veya konargöçer şekilde yaşayan kadının iddet ve yası da, aynı şekilde daha önce kocasıyla birlikte yaşamakta olduğu evde olur. Ancak beraber yaşadığı grubun oradan taşınması halinde, kadın da onlarla birlikte hareket eder. Çünkü orada tek başına kalması, can ve mal güvenliği ve diğer zorluklar bakımından doğru olmaz. Güvenliğin sağlanması, evi terk etme yasağından önce gelir. Uzun yola çıkmış bir gemide kocasıyla seyahat ederken kocanın ölmesi halinde, şayet gemi içinde kendine özel bir oda/kabin varsa, yolculuk süresince orada kalır ve yas tutma ahkâmına riayet eder.<sup>50</sup>

Herhangi makul bir sebeple yas tutan kadının evini terk etmek zorunda kalması halinde, âlimlerin büyük çoğunluğuna göre, gideceği yere kendisi karar verir. Ancak Şâfiîler ve bazı Hanbelîlere göre, gidebileceği yerlerden en yakın olanına gitmesi gerekir. Bu ikinci görüş, zekâtın öncelikle farz olduğu yerdeki sarf yerlerine verilmesi gerektiği, şayet orada zekât verecek kimse yoksa yine en yakın yere gönderilmesi gerektiği yönündeki görüşlerine kıyas etmektedirler. Çoğunluğu teşkil eden âlimler ise, mevcut makul mazeretin kadına evini terk etme imkânı verdiğini ancak nereye gitmesi gerektiği konusunda herhangi bir açıklamada bulunmadığını, en yakın yere gitmesini gerektirecek şer'i bir delilin de mevcut olmadığını söylemektedirler.<sup>51</sup>

İmam Malik, yas tutan kadının, yasa uygun kıyafet giymek şartıyla başkasının düğününe katılmasında sakınca görmemiştir.<sup>52</sup> Avret yerlerini ve ziynetlerini göstermediği ve baş başa kalma (halvet) yasağını ihlal etmediği sürece, ihtiyaç gereği çeşitli işler

<sup>50</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 163-164.

<sup>51</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 159-160; Ebû İshak, eş-Şirâzî, *et-Tenbîhü fi'l-fikhi's-şâfiî*, Âlemü'l-kütüb, ty., s. 201.

<sup>52</sup> Haraşî, *Şerh-u muhtasar-ı halîl*, IV, 148, (Dâru'l-fikr. el-Adevî haşiyesiyle birlikte), Beyrut, ty.

için yetişkin erkeklerle görüşme ve konuşmasında da bir sakınca bulunmamaktadır.<sup>53</sup>

### 3. Yas Tutan Kadının Hacc Yapması

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre kocasının vefatı sonucu iddet bekleyen ve yas tutan kadın, zorlayıcı makul bir sebep olmadıkça meskeni terk edemeyeceğinden, hac yolculuğuna da çıkamaz. Çünkü hac daha sonra yapılabilir ancak iddet ve yas, sonraya ertelenemez. Hac yolculuğuna çıkmışken bu esnada kocası ölen kadın, eğer yolculuğa yeni başlamış ise, geri dönüp iddetini ve yasını evinde yerine getirmelidir. Yeni yola çıkmaktan kasıt, seferilik ölçüsünü geçmemiş olmaktır. Evinden uzaklaşmış ise, geri dönmesi gerekmez. Çünkü uzak mesafeden geri dönme-ye çalışmanın getireceği zorluk ve tehlikeler söz konusu olabilmektedir. Fıkıh kitaplarında, hac ve umre seyahatlerinde kocasını kaybeden kadınla ilgili farklı durumlara göre üretilmiş ayrıntılı çözümler görülmektedir.<sup>54</sup> Günümüzdeki hac yolculuğu şartlarına göre imkânlar ölçüsünde, kadına zorluk ve tehlike getirmeyen çözümler bulunmaya çalışılır. Çünkü imkânlar ve güvenlik önceliklidir.

### 4. İtikâfta Bulunan Kadının İddet ve Yas Sebebiyle Yerini Terk Etmesi

İtikâfa girmiş olan kadının kocasının ölümü üzerine, iddet ve yasını yerine getirmek amacıyla bulunduğu yerden (cami, mescid vb.) çıkması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İslam âlimlerinin ağırlıklı görüşü, kadının itikâfına ara vererek iddet ve yasını kocasının evinde yerine getirmek üzere bulunduğu yerden çıkması gerektiği, bu itikâfın bozulmayacağı, iddetini bitirdikten sonra kalan itikâfını tamamlayacağı yönündedir. Ancak Malikîlerin de içinde yer aldığı bir grup, itikâfa devam etmesi gerektiğini, itikâf bitince kocasının evine dönerek kalan iddetini yerine getireceğini söylemişlerdir. Son görüşe göre adanmış itikâf

<sup>53</sup> *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "ihdâd", II, 110.

<sup>54</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 167-168; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut, 1994, II, 251; Zekerîya el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, Beyrut, 2000, III, 405; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "ihdâd", II, 111-113.

da iddet de vacip olduğundan ikisi çakışmakta, çözüm ise önce başlanarı tercih etmektir.<sup>55</sup>

### 5. Meskenin Ücreti Ve Yas Tutan Kadının Nafakası

Yas tutan kadının kaldığı meskenin ücretinin kim tarafından ödeneceği hususu tartışma konusu olmuştur. İddet hükümleriyle iç içe olan bu konuda mezheplerin<sup>56</sup> konuyla ilgili görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

Hanefiler, vefat ve boşanma sebebiyle tutulan yasları birbirinden ayırmaktadırlar. Onlara göre kocasının vefatı sonrası yas tutan kadının kaldığı meskenin ücreti, kadının malından ödenir. Çünkü kocasının ölümünden sonra bu kadın terekeden mirasçı sıfatıyla bir miktar mal almaktadır. Boşanma sonucu yas tutan kadının mesken ücreti ise boşayan kocaya aittir. Çünkü iddet süresince boşanan kadının mesken masrafı, boşayan kocaya aittir. Şayet bu kadın mesken ücretini kendi malından karşılamış olsa dahi, boşayan kocaya rücu etme hakkı vardır.<sup>57</sup>

Malikîler, kocasıyla ilişki yaşamış kadın ile ilişki yaşamamış olanı ayırma yoluna giderler. Kocasıyla hiç ilişki yaşamamış kadın, yas tutarken ailesinin (ana-baba vs.) yanında kalır, dolayısıyla mesken ihtiyacı onlar tarafından sağlanır veya mesken ücretini kendi malından karşılar. Çünkü bu kadın, ölen kocasının terekkesinden hisse almaktadır. Kadının kocasının terekkesinden aldığı miktar,<sup>58</sup> kocanın çocuğu bulunması halinde sekizde bir, çocuk olmaması halindeyse dörtte birdir. Bu miktarların üzerine ayrıca mesken ücretinin terekeden alınacağına dair bir delil bulunmadığından, kadına hak ettiğiinden fazlası verilmiş olacaktır. Bu ise caiz değildir. Kocasıyla ilişki yaşamış kadına gelince, bu kadın kocasının mülkü olan evde veya kocarın karısı için kiralandığı evde yas tutuyorsa, evin kirasını da peşin vermişse, varisler – ev satılsa dahi- yas süresi bitmeden bu kadını evden çıkaramaz-

<sup>55</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 204-205; Haraşî, *Şerh-u muhtasar-ı halil*, II, 270; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, Beyrut, 1405h, II, 409.

<sup>56</sup> Mezheplerin görüşlerini toplu halde görmek için bkz.: *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "ihdâd", II, 111.

<sup>57</sup> Serahsî, *el-Mevsûat*, VI, 33; Mevslî, *el-İhtiyâr*, III, 179; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, III, 538.

<sup>58</sup> Nisa, 4/12. Genel kural böyle olmakla birlikte bazen gerekli olan avliye ve reddiye gibi işlemler sonucu artma veya azalma şeklinde farklılıklar oluşabilmektedir.



lar. Kira koca tarafından peşin ödenmemişse, o zaman kira kadının malından ödenir, terekeden herhangi bir şey ödenmez ve terekeye rücu da edilmez. Bu kadının hamile olup olmaması hükmü değiştirmez.<sup>59</sup>

Şâfiî mezhebindeki ağırlıklı görüşe göre yas tutan kadının mesken ücreti terekeden ödenir. Hatta bu ücret, ölen kocanın teçhizi ve borçlarından önce gelir. Kadının ilişki yaşamış veya hamile olup olmaması hükmü değiştirmez. Şâfiîlerdeki diğer görüşe göreyse mesken ücretini kadın kendi malından öder.<sup>60</sup>

Hanbelîler ise hamile olan ile olmayanı ayırma yoluna gitmişlerdir. Hamile olmayanın mesken ücreti kendi malından karşılanır. Hamile olanın mesken ücreti konusunda ise yine iki görüş ortaya çıkmıştır: Bir görüşe göre ölen kocanın malından, diğer görüşe göreyse kadının kendi malından karşılanır.<sup>61</sup>

Yas tutan kadının nafakası konusuna gelince; Nafaka hükmü, yas tutmaya değil iddete bağlı bir hükümdür. Dolayısıyla kadının nafaka alıp alamayacağı ve alacaksa bunun süresi, iddet çeşitlerine göre belirlenmektedir. Ana hatlarıyla özetlemek gerekirse, ric'î talâkla boşanan kadının bütün ihtiyaçlarının koca tarafından karşılanacağı konusunda ittifak vardır. Bâin talâkla boşanan kadının hamile olması halinde, hamilelik sona erinceye kadar kendisine mesken tahsisi gerektiği konusunda da ittifak vardır. Bunların dışında bâin talâkla boşanıp hamile olmayan kadın ile kocası vefat eden kadın için nafaka ve mesken verilmesi konularında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.<sup>62</sup>

## VII. YAS TUTMA SINIRLAMALARININ İHLALİ

İslam dinin temel ilkelerinden birisi, belli başlı bazı konular hariç, bilmemenin (cehalet) bir mazeret olarak kabul edilip faile günah ve suç isnat edilmemesidir. Bu sebeple öncelikle kişilerin yas tutma ahkâmını öğrenmeleri sağlanmalıdır. Diğer taraftan kadınıyla ve erkeğiyle bütün müminler birbirlerinin velileri olup birbirlerini iyiliğe yönlendirme ve kötülüklerden alıkoyma so-

<sup>59</sup> Haraşî, *Şerhu muhtasar-ı halil*, Beyrut, ty. (Hâşiyetü'l-adevî ile birlikte), IV, 156.

<sup>60</sup> Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut, 1984, VII, 155; Nevevî, *el-Mecmû'*, Beyrut, ty., XVIII, 163.

<sup>61</sup> İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 160-162.

<sup>62</sup> İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, IV, 166; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 113; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVIII, 276 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 232 vd.

rumluluğu altındadırlar.<sup>63</sup> Dolayısıyla insanlara yas tutma hükümlerinin nasıl uygulanacağına dair yol göstermek ve hatalı davrananları uyarmak, bütün müminler için bir görevdir.

İslam âlimlerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, özellikle kocasının vefatı sonrası kadının yas tutması vacip olduğuna göre, mükellef olan bir kadın, bilerek ve kasıtlı olarak yas tutmayı bütünüyle veya kısmen bıraktığı, yas tutma sınırlamalarını ihlal ettiği takdirde Allah'a karşı isyan etmiş ve günahkâr olur. Yas tutmanın hükmünü bilmeden terk eden ise günahkâr olmaz. Bununla birlikte, bilerek veya bilmeyerek yas tutmanın bütünüyle veya kısmen terk edilmiş olması, iddete zarar vermez. Yani iddete tekrar baştan başlanmaz, yas tutmadan geçen iddet süresinin kazası olmaz. Bu durumda Yüce Allah'a tövbe ve istiğfardan başka yapılacak bir şey yoktur. İddet süresince meskeni terk etmemesi gereken kadının, mazeretsiz olarak meskeni terk etmesi de günahdır ancak iddete zarar vermez. Diğer taraftan küçük ve mecnûn kadın gibi mükellef olmayanların da yas tutması görüşünde olan bazı âlimler, velinin durumdan sorumlu olduğunu ve gerektiğinde onları yas ahkâmına riayet etmeye zorlayacağını, aksi takdirde kendisinin günahkâr olacağını ifade etmişlerdir. Kocanın ölmeden önce veya boşayan kocanın eşine yas tutma sınırlamalarına riayet etmemesi şeklindeki emri, dikkate alınmaz. Çünkü yas hükümleri, dini bir vecibe olarak yerine getirilir, kişilerin isteğine veya karşılıklı rızaya göre terk edilemez. Yas hükümleri, önceki kocanın kararına bağlı olan kişisel haklardan değildir. Kadının ve ona ilgi duyabilecek erkeklerin harama düşmemesi için bir tedbirdir.<sup>64</sup>

Yas tutma yasaklarını terk etmek, fıkıh kaynaklarında, had veya ta'zir şeklinde ceza hukuku alanına giren suçlar arasında sayılmamıştır. Ancak bazı günümüz yazarları, ta'zir cezalarının esnek oluşu ve dönemin yetkililerinin gerekli gördükleri takdirde bazı davranışları suç sayıp ta'zir kapsamında cezalandırma yetkisi bulunması hasebiyle, yas tutma sınırlamalarını kasten ihlal

<sup>63</sup> Tevbe, 9/71.

<sup>64</sup> Behûti, *er-Ravzu'l-murbi'*, yy. ty. (Daru'l-müeyyid), s. 612; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, Daru'l-minhâc, 2007, XV, 277; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "ihdâd", II, 113;

edene uygun bir ta'zir çeşidi uygulanabileceğini söylemektedirler.<sup>65</sup>

### VIII. YAS TUTARKEN ÖLEN KADININ TECHİZ VE TEKFİNİ

İslam âlimlerinin ağırlıklı görüşüne göre yas tutarken ölen kadına yapılacak techiz ve tekfin işlemleri diğer kadınlardan farklı değildir. Buna göre cenazenin yıkanması sırasında ve sonrasında güzel kokular sürmenin, süslemenin ve üzerinde ziynet sayılacak elbiseler bulunmasının bir sakıncası bulunmamaktadır. Çünkü hayattayken süslenme ve kokulanma gibi yasaklar, onunla erkekler arasında bir ilgi ve meylin oluşmasını önlemek amacıyla gütmektedir. Kadın öldükten sonra artık böyle bir durum ortadan kalkmıştır.<sup>66</sup>

### IX. İSLAM'DA OLMAYAN (BİDAT VE HURAFE) BAZI YAS UYGULAMALARI

Yukarıda yas tutma sınırlamalarından bahsetmiş ve bu sınırlamaların kadının bedeni, elbisesi ve ziynetleriyle ilgili olduğundan bahsetmiştik. Ziynet tabirinin ve süslenme tarzlarının çok farklı olması ve sürekli yenilenmesi hasebiyle, bunların tek tek sayılmasının mümkün olmadığı da açıktır. Dolayısıyla genel olarak zamana ve örf'e göre süslenme, güzelleşme ve ziynet sayılan şeylerden kaçınılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu kapsama girenlere yönelik sınırlamalar dışında kalan her şey helal ve mubah olmaya devam eder. Normal hayatın bir parçası olarak helal ve mubah şeylerin de yasaklanmasıyla hayat zehir edilmez.

Bazı kaynaklarda, İslam'a uygun olmadığından dolayı bidat ve hurafe sayılması gereken bazı durum ve uygulamalar zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Sadece belirli renkte elbise mesela siyah veya sarı renk giymek, saçını taramaktan kaçınmak, normal temizlik için gereken boy abdestinden (gusül) kaçınmak, evde yapılabilecek dikim ve benzeri işlerden kaçınmak, gökteki aya görünmekten kaçınmak, evin teras veya çatısına çıkmaktan kaçınmak.<sup>67</sup>

<sup>65</sup> *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İhdâd", II, 113.

<sup>66</sup> İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, Beyrut, 1983, III, 112, 114.

<sup>67</sup> Süleyman b. Muhammed, *İkâzû'l-efluâm*, Suudi Arabistan, ty., II, 80.

Özellikle Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmeleri bahane edilerek uydurulup sürdürülen yas ve matem uygulamalarının bidatlar arasında olduğu şüphesizdir. Sünnî âlimlerin sürekli karşı çıkmalarına rağmen ağıtçılık, Ehl-i sünnet muhitinde az da olsa her zaman varlığını muhafaza etmiştir. Fakat ağıtçılığı en aşırı şekilde Şîi-Alevî zümreler sürdürmüştür. Hz. Peygamberin yasaklayıcı hadislerine ve ehl-i sünnet kaynaklarındaki haramlık ifadelerine rağmen, Şîi-Alevî âlimler bunu teşvik etmiştir. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) şehit edilmesi dolayısıyla Ramazan ayının on sekiz, on dokuz ve yirminci günlerinde, Hz. Hüseyin (ö. 61/680) ve beraberindekilerin Kerbelâ faciası vesilesiyle de 10 Muharrem'de Şîiler çeşitli yas törenleri tertip ederek ağıt söyler, içlerini döker, dertlerini tazelerler. Bazıları bıçaklarla başlarını yararak kanatır, yüzlerini keser, zincirlerle sırtlarını döver ve göğüslerine vururlar. Böyle yaparak, Hz. Hüseyin ve diğerlerinin çektikleri acı ve ıstırapı paylaştıklarını iddia ederler. Şîiler, diğer imamlarının katledildikleri günlerin yıl dönümlerinde de buna benzer yas âyinleri düzenlerler. Acı ve matem üzerine yapılan bu uygulamalar, Şîi toplumunu diğer Müslümanlardan ayırt etme ve bir arada tutma aracı olarak kullanılmaktadır.<sup>68</sup>

Diğer taraftan Şîilerin yaptıklarının tersi bir bid'at da, bazı mutasavvıfların ölüye ağlamamak lâzım geldiğini ileri sürerek, insan öldüğü zaman âşik maşukuna, kul mevâsına kavuştu diye sevinip, ölüm kutlamaları yapmaları, semâ etmeleri ve düğünde olduğu gibi ziyafet vermeleridir. Mesela Mevlânâ Celaleddin er-Rûmî'nin (ö. 672/1273) ölüm yıldönümlerinde icra edilen ve günümüzde de devam eden "şeb-i arûs" (düğün gecesi) törenleri buna örnektir. Ölenin ardından sevinmek ve kutlamalar yapmak, İslam dinine ve insan tabiatına aykırı olduğu için, bunlar çok sınırlı kalmış ve geniş kabul görmemiştir.<sup>69</sup>

Ölüye ağlarken kendi yüzüne vurma, saçları yolma, üst baş yırtma, yüz göğüs paralama, başa kül savurma, diz dövme, kollar giyme, feleğe küfretme gibi hal ve hareketler de büyük günahlar arasında sayılarak yasaklanmıştır.<sup>70</sup> Hatta cenaze toprağa ve

<sup>68</sup> Süleyman Uludağ, "Ağıt", *TDVİA*, İstanbul, 1988, I, 470-472.

<sup>69</sup> Süleyman Uludağ, "Ağıt", *TDVİA*, İstanbul, 1988, I, 471-472.

<sup>70</sup> Zehebî, *el-Kebâir*, Beyrut, ty., s. 183.

rildikten sonra ölünün evinde toplanmak ve burada yemek pişirip gelenlere yedirmek de yasaklar/mekruhlar arasında sayılmıştır.<sup>71</sup> Çünkü üzüntülü olan bu kişilere yeni bir zahmet ve masraf çıkarmak demektir. Ancak uzaktan gelen ve başka türlü karnını doyuramayacak durumda olan kişilere, cenaze evinde yemek pişirilmesine müsaade edilmiştir. Dinen ve örfen makul olan, ihtiyaç varsa, cenaze işleriyle uğraşmaktan yemek hazırlamaya vakit bulamayan cenaze sahipleri ve cenazeye gelen misafirler için komşuların yemek getirmesidir. Getirilecek yemeğin de bir ziyafet ve ölümden memnun olma anlamına dönüşmemesine dikkat edilmelidir. Bu bakımdan taziye ziyareti ve yemek götürülmesi, bir taraftan manevi teselli, diğer taraftan da maddi bir yardımdır.<sup>72</sup>

#### X. MÜSLÜMAN ERKEK VE KADIN İÇİN ÖLÜM HABERİNİ KARŞILAMANIN ADABI

İslam dininde bütün insanların Allah'a ait olduğu ve ölüncce ona dönüleceği inancı vardır. Dolayısıyla ölüm bir yok olma ve kötü bir şey değil, doğma ve üreme şeklinde gelişen doğal sürecin bir devamı olarak her canlının tatması gereken bir şeydir.<sup>73</sup> Müslümanlar karşılaştıkları korku, açlık, mal ve cana gelen zararları birer imtihan vesilesi olarak görür, gerek ölüm ve gerekse diğer büyük bela ve musibetleri de sabır ve tevekkül ile karşılarlar.<sup>74</sup> Sabır ve tevekkül, hiç üzülmemek ve ağlamamak anlamına gelmez. Üzülmek ve ağlamak insan olmanın gereği ve elde olmayan, engellenemeyen duygulardır. Nitekim Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in ölümüne ağladığı için kendisine hayretini ifade eden Abdurrahman b. Avf'a şöyle demiştir: "Göz yaşarır, kalp hüznlenir ama biz Allah'ın rızasına aykırı bir söz söylemeyiz. Ey İbrahim! Şüphesiz biz senin ayrılmandan dolayı üzgünüz".<sup>75</sup>

İslâm'dan önce Araplar arasında ağıt yakma ve yas tutma merasimleri yapılır ve bunlara yapılan işe göre niyâhet-nevha, nedb-nüdbe, resâ-mersiye, me'tem, bükâ ve na'y gibi isimler ve-

<sup>71</sup> İbn Mâce, Cenâiz, 60.

<sup>72</sup> İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 410.

<sup>73</sup> Âl-i İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebüt, 29/57.

<sup>74</sup> Bakara, 2/155-156.

<sup>75</sup> Buhari, Cenâiz, 41; Müslim, Fezâil, 15.

rirdi. Ötülerin arkasından ücretle elbiselerini yırtıp saçlarını yolarak ağlayan, ağıt yakmayı meslek haline getirerek geçimlerini bu yoldan temin eden kadınlar vardı. Ağıt sırasında yaptıkları hareketlere göre bu kadınlara sâlika' (çığlık atan), ressâe (mersiye söyleyen), hâlîka (saçlarını yolan) ve şâkka (üstünü başını yırtan) gibi isimler verilirdi. Hz. Peygamber ağıt yakmayı, ilâhî takdire isyanı, ölçüyü aşan taşkınlıkları, feryat ederek ve çığlıklar koparak bağırmasını, kendine veya bir başkasına zarar vermemeyi yasaklamış, bunları câhiliye âdeti<sup>76</sup> saymış ve ölünün azap görmesine yol açacağını<sup>77</sup> haber vermiştir. Hatta ilk zamanda, Müslümanlığa yeni giren kadınlardan bey'at sırasında, ağıt yakmayacaklarına (nevha) dair söz<sup>78</sup> dahi alınmıştır. Taşkınlık yapmadan kendince inleyip sızlanarak ağlamanın mubah sayıldığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebû Bekir, "*Vah Nebî, ah benim dostum, vah vah canciğer kardeşim!*" diye ağlamış, Hz. Fâtıma ise; "*Vah benim babacığım!*" diye gözyaşı dökmüştü.<sup>79</sup> Hz. Peygamberin sevgili eşi Hz. Hatice'nin ve amcası Ebu Talib'in vefat ettikleri yıla, "hüzün yılı" denilmiştir. Ölmek üzere olan bir kişiye veya ölünün ardından ağlamak caiz görülmüştür. Hatta bazı âlimlere göre ölene rahmet olsun diye ağlamak sünnet ve iyi bir davranıştır (müstehab).<sup>80</sup>

Erkek de bir yakınını kaybettiği zaman üzülebilir ve ağlayabilir. Ancak kadın gibi yas tutmak erkeğe haramdır. Hz. Peygamberin birçok hadisinde<sup>81</sup> yas tutmayla ilgili hükümler hep kadınlara hitaben söylenmiştir. İslam âlimleri de erkek için yas tutmanın söz konusu olmadığı hususunda görüş birliği içindedirler.<sup>82</sup> Ancak bazı Hanbelî kaynaklarda, erkeklerin de üzüntülü zamanlarında normal yaşantısının dışına çıkarak güzel elbiseleri-

<sup>76</sup> Buhârî, Cenâiz, 34; Müslim, İman, 44.

<sup>77</sup> Buhârî, Cenâiz, 32; Müslim, Cenâiz, 9.

<sup>78</sup> Buhârî, Cenâiz, 44; Nesâî, Bey'at, 18.

<sup>79</sup> Süleyman Uludağ, "Ağıt", *TDVİA*, İstanbul, 1988, I, 470-472.

<sup>80</sup> Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 398.

<sup>81</sup> Buhârî, Talâk 46, 47, 50, Cenâiz 31; Müslim, Talâk 58 (1486-1489); Muvatta, Talâk 101, (2, 596-598); Ebu Dâvud, Talâk 42, (2299) Tirmizî, Talâk 18, (1195, 1196, 1197); Nesâî, Talâk 61, (6, 201), 60, (6, 205).]

<sup>82</sup> İbn Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc*, VIII, 259; *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, "İhdâd", II, 104; Muslih, Halid b. Abdullah, *Ahkâmü'l-İhdâd*, s. 10-11, Riyad, 1416h..

ni giymemesi, atkısını ve sandaletlerini çıkarması, evini kilitlemesi ve kendi özel işini aksatması gibi uygulamalarda bulunmasını mekruh sayanlar olduğu gibi, bunları mekruh saymayan ve sakıncası bulunmadığını açıklayan karşıt görüş de mevcuttur.<sup>83</sup> Bu tür uygulamalara caiz denilse dahi bunlar, yukarıda açıkladığımız kadına yönelik yas sınırlamalarından çok farklı olduklarından bunlara dini/hukuki anlamda yas demek uygun olmaz. Öyle görünüyor ki işin doğrusu, ne şii-alevi çevrelerin yaptığı gibi yas ve matemî abartarak amacından saptırmak; ne de Mevlevîlerin düğün gecesi (şeb-i arûs) yaptıkları gibi, kutlamalar yapmaktır. Hz. Peygamberin belirlediği ölçülerde karar kılmak gerekir.<sup>84</sup>

### SONUÇ

Türkçeye yas tutmak olarak çevirdiğimiz İslam hukukuna ait kavramın orijinali kaynaklarda hidâd veya ihdâd olarak yer almaktadır. Bu kavram, kadının kocasının ölümü veya boşanma durumlarında belirli bir süre dinen ve örfen süslenme, güzelleşme, ziyet takma sayılan ve kendini alımlı gösterecek işlemlerden uzak durmasını ve bu süre zarfında zorunlu ve makul ihtiyaçlar dışında bulunduğu meskeni terk etmemesini ifade etmektedir. Bu anlamda yas tutmak sadece kadınlara özel bir durum olup erkekler için geçerli değildir. Kocasını ölen kadının yeni bir evlilik yapmazdan önce iddet denilen belirli bir süre beklemesi gerekmektedir ki yas tutma işi de ilke olarak bu iddet içinde gerçekleştirilir. Kadının yas tutmasıyla ilgili düzenlemeler temelde Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadır. Fakat hadislerde yer almayan diğer konularda da âlimler icthad ederek yasla ilgili bazı hükümler ortaya koymuşlardır. İctihad edilen noktalarda farklı görüşler bulunmaktadır.

Kocasını ölen kadının yas tutma süresi Hz. Peygamberin hadislerine göre dört ay on gündür. Bu hüküm, emredici nitelikte olup âlimler tarafından vacip/farz olarak değerlendirilmiş, buna uymayanın Allah'a karşı isyan etmiş ve günahkâr sayılacağı ifade

<sup>83</sup> İbn Müflih, *el-Furû'*, II, 227, Beyrut, 1418; Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 398, Beyrut, 1419h.

<sup>84</sup> Ölümün geride kalanlar üzerindeki psikolojik etkisi ve yasla ilgili İslami düzenlemelerin insan psikolojisine uygunluğu konusunda değerli bir çalışma için bkz. Erol Göka, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, İstanbul, 2009.

edilmiştir. Ayrıca yine hadislerde, koca dışında birinin ölümü halinde kadının üç gün yas tutabileceği ancak bu süreyi aşmasının helal olmadığı ifade edilmiştir. Bu hüküm ise emredici değil, izin veren (mubah) bir hüküm olup bağlayıcı değildir. Yas tutma hükümlerinin gerek önceki koca, gerek kadın ve gerekse üçüncü şahıslar bakımından pek çok hikmetleri bulunmaktadır. Dinin diğer alanlarında olduğu gibi yas tutma konusunda da zamanla bidatler ortaya çıkmış ve çıkmaktadır. İslam dininde ölenin arkasından hüzünlenmek ve gözyaşı dökmek doğal insanî bir tavır olarak değerlendirilirken; bağırıp çağırma, ilahi takdire isyan ve kendine zarar verme gibi işlemler yasaklanmıştır. İslam'ın Müslümanlar için öngördüğü ölümü karşılama yaklaşımı, sabır ve tevekkül sınırlarını aşmayan ve ölüm için kutlamalar yapmayan, insan doğasına uygun bir denge üzerindedir.

#### KAYNAKLAR

- Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, Beyrut, 1403h, 2. Basım.  
 Ayverdi İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005.  
 Bacî Ebu'l-Velîd Süleyman, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, Kahire, 1332h.  
 Bedruddin el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-hidâye*, Beyrut, 2000.  
 Behûtî Mansûr b. Yûnus, *er-Ravzu'l-murbi'*, yy. ty. (Daru'l-müeyyid).  
 Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı: Tercüme ve Şerh*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.  
 Cevherî İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1990.  
 Cüveynî İmâmü'l-Harameyn, *Nihâyetü'l-matlab*, Daru'l-minhâc, 2007.  
 Ebû İshak, eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fi'l-fikhi's-şâfi'*, Âlemü'l-kütüb, ty. *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, Vezâratü'l-evkâf ve's-şuûnî'l-İslâmiyye, Küveyt, 1404/1983-1427/2006.  
 Göka Erol, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, İstanbul, 2009.  
 Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, yy., ty.  
 Hannân Süleyman Sabîhat, *el-Hidâd ve ahkâmuhû fi'l-fikhi'l-islamî*, Amman, 2003.



Haraşî Ebu Abdillâh Muhammed, *Şerh-u muhtasar-ı halîl*, (el-Adevî haşiyesiyle birlikte), Beyrut, ty.

Harman Ömer Faruk, "matem", *TDVİA*, Ankara, 2003.

Hattâb Şemsüddîn Ebu Abdillâh, *Mevâhibü'l-celîl li şerh-i muhtasar-ı'l-halîl*, Beyrut, 2003.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, Beyrut, 2000.

İbn Battâl Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef el-Kurtubî, *Şerh-u Sahih-i'l-Buhârî*, Riyad, 2003.

İbn Düreyd Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüğa*, yy., ty.

İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, Beyrut, 1983

İbn Kudâme Şemsüddîn el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, ty. (M. Reşit Rıza basımı).

İbn Kudâme Muvaffaküddîn Ebû Muhammed, *el-Muğnî*, Kahire, 1388/1968.

İbn Manzûr Ebul-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-arab*, Beyrut, ty.

İbn Nüceym Zeynüddîn el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik*, yy., ty.

İbn Rüşd Muhammed b. Ahmed (el-Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 2004.

İbn Rüşd Ebu'l-Velîd Muhammed (el-Ced), *el-Beyân ve't-tahsîl*, Beyrut, 1988.

Malik b. Enes, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, Beyrut, 1994.

Merdâvî Alâuddîn Ebû'l-Hasen Ali, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*, Beyrut, 1419h.

Merğînânî Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, (Tahkik: Tallâl Yûsuf), Beyrut, ty.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Beyrut/Kahire, 1937.

Mevvâk Ebû Abdillâh Muhammed bin Yûsuf, *et-Tâcü ve'l-İklîl*, Beyrut, 1994.

Mubârekfûrî Ebu'l-Alâ, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi câmi'i't-tirmizî*, Beyrut, ty.

Muslih, Halid b. Abdullah, *Ahkâmü'l-İhdâd*, Riyad, 1416h.

Nevevî Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya, *el-Mecmû'*, Daru'l-fikr, ty.

Nevevî Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya, *Ravzatu't-tâlibîn*, Beyrut, 1405/1991.

- Remlî Şemsüddîn Muhammed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Beyrut, 1984.
- Sa'dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-Fikhî*, Dımaşk, 1408/1988.
- Semerkandî Alâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut, 1994.
- Serahsî Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut, 1994.
- Süleyman b. Muhammed, *Îkâzü'l-efhâm*, Suudi Arabistan, ty.
- Şa'ban Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çeviren: İ. Kafi Dönmez), Ankara, 2009.
- Şâfiî Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Beyrut, 1990.
- Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-imâm eş-şâfiî*, Beyrut, ty.
- Uludağ Süleyman, "Ağıt", *TDVİA*, İstanbul, 1988.
- Zehabî Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *el-Kebâir*, Beyrut, ty.
- Zekeriya el-Ensârî Ebû Yahya, *Esne'l-metâlib şerh-u ravzi't-tâlib*, Beyrut, 2000.
- Zeylaî Ebû Muhammed Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâyik şerh-u kenzi'd-dekâik*, (Şelebî haşiyesiyle birlikte), Kahire, 1313h.